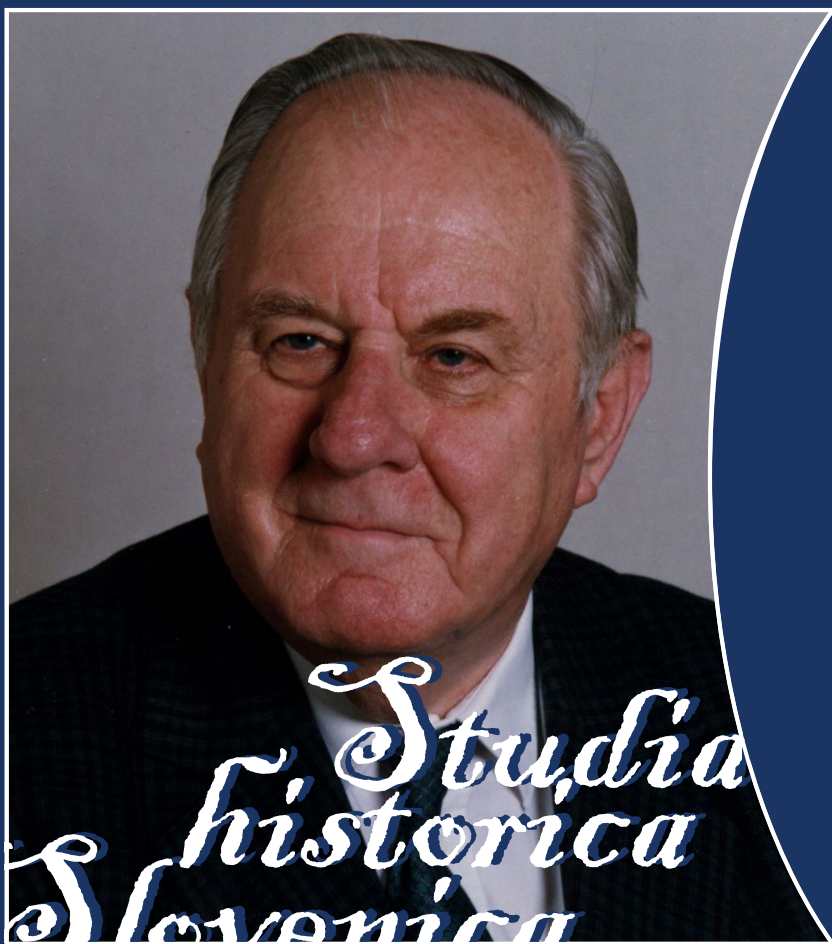

Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2024

2

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 24 (2024), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2024

Izdajatelja / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Dravski tisk d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in
'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno
bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and
international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS
ter Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research and Innovation Agency and the Municipality of Maribor.

Studia
historica
Slovenica

Kazalo / Contents

V spomin / In Memoriam

- IRENA SAPAČ: **V** spomin – ob stoletnici rojstva dr. Bruna Hartmana
(1924–2011)267

Članki in razprave / Papers and Essays

- VINCENC RAJŠP: **V**ersko dogajanje v Vzhodni Evropi od 16.
do 18. stoletja. Slovenski pogled.....277
*Religious Developments in Eastern Europe from the 16th
to the 18th Centuries, The Slovenian View*
- BERNARD NEŽMAH: **K**ako je poročanje o protiturški vstaji
v Bosni in Hercegovini 1875–1876 oblikovalo osrednje
slovenske časopise: *Novice, Slovenca* in *Slovenski narod*323
*How Reporting on the Uprising Against the Turkish Rule
in Bosnia and Herzegovina in the Years 1875–1876
Shaped the Most Important Slovenian Newspapers
Novice, Slovenec and Slovenski narod*
- JURIJ PEROVŠEK: **S**lovenski pogled na Bolgare in Bolgarijo
od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne359
*"Slovenian View on Bulgarians and Bulgaria
from the End of the 19th Century to the Second World War*
- MIHA ŠIMAC: "Czech Brothers" in the Lord's Vineyard
of the Diocese of Lavant: Czech and Moravian Seminarians
in the Maribor Theological Seminary 1886–1893.....403
*"Češki bratje" v gospodovem vinogradu lavantinske škofije:
češki in moravski semeniščniki v mariborskem bogoslovju
1886–1893*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

TOMAŽ SIMČIČ: P rimorska in borba za slovansko bogoslužje na prehodu iz 19. v 20. stoletje.....	443
<i>Primorska (The Slovene Littoral) and the Struggle for Slavonic Liturgy at the Turn of the 19th to the 20th Century</i>	
TOMAŽ KLADNIK in MATEJA ČOH KLADNIK: S lovanski jug v mariborskih spomenikih in imenih ulic.....	473
<i>The Slavic South in Maribor's Monuments and Street Names</i>	
KAJA MUJDRICA in GORAZD BAJC: F rancoski pogled na slovensko-srbske spore leta 1989.....	509
<i>The French Perspective on the Slovenian-Serbian Conflicts in 1989</i>	
ALEŠ MAVER, TIMOTEJ MAVREK in MAJ HORVAT: D voje vstopov v slovensko zgodovino.....	537
<i>On Two Entries into Slovenian History</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	565
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	571
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2024-13

Francoski pogled na slovensko-srbske spore leta 1989

Kaja Mujdrica

Mag. prof. pedagogike in mag. prof. zgodovine, mlada raziskovalka
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: kaja.mujdrica1@um.si

Gorazd Bajc

Dr., redni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: gorazd.bajc@um.si

Izvilleček:

Na podlagi analize gradiva francoskih diplomatskih arhivov Ministrstva za Evropo in zunanje zadeve iz Nantesa in La Courneuve ter francoskih časnikov *Le Monde* in *Le Figaro* članek obravnava francoski pogled na slovensko-srbske politične odnose leta 1989. Avtorja sta pod drobnogled vzela tri ključne dogodke: zborovanje v Cankarjevem domu 27. februarja, sprejetje amandmajev k slovenski ustavi 27. septembra in neuspeli mitingaški pohod v Ljubljani 1. decembra. Upoštevala sta zlasti vidike poročanja diplomatov francoskega veleposlaništva v Beogradu.

Ključne besede:

Jugoslavija, Slovenija, Srbija, Francija, diplomacija, slovensko-srbska nasprotja, Slobodan Milošević, Cankarjev dom, ustavna dopolnila, mitingaški pohodi

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 509–536, 77 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Osemdeseta leta so bila v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ) v znamenju kriz – politične, gospodarske, socialne, kulturne in nacionalne. Če so po eni strani vedno večje spremembe v Vzhodnem bloku in na splošno lajšanje napetosti z Zahodom vplivale na njeno postopno liberalizacijo, ki je sprva najbolj zaživela v Sloveniji, so po drugi strani nestabilne razmere nudile ugoden teren za vzpon posameznikov, ki so želeli izrabiti nacionalistična čustva. Leta 1987 je tako v Srbiji oblast prevzel Slobodan Milošević, čigar politika je bila usmerjena v ohranjanje enotnosti Jugoslavije, predvsem pa, da bi slednja prešla pod vedno večji nadzor srbskega vodstva. Z delno objavo leta 1986 *Memoranduma Srbske akademije znanosti in umetnosti* in nato s pomočjo sredstev množičnega obveščanja so Srbi sprejeli Miloševića kot nacionalnega voditelja: oblast je utrdil v Srbiji in nato s prirejanjem "mitingov resnice" v nekaterih drugih predelih države. To je povečalo napetosti z drugimi republikami ter tudi ali predvsem s Slovenijo. Z Miloševićevim nadzorom Zveze komunistov Srbije in prevlado velikosrbske usmeritve v politiki Srbije so se tako povečala tudi slovensko-srbska nesoglasja.

Med najpomembnejše dogodke, ki so spodbudili konfrontacije v 80. letih, in po katerih si slovensko-srbski odnosi več niso opomogli, zgodovinar Božo Repe uvršča naslednje: seja vojaškega sveta v Beogradu (25. marec 1988), proces proti četverici oziroma afera JBTZ (julij in avgust 1988), nasprotovanje Slovenije uvedbi izrednih razmer na Kosovu in zborovanje v Cankarjevem domu (27. februar 1989), sprejem amandmajev k slovenski ustavi (27. september 1989) ter preprečitev napovedanega "mitinga resnice" v Ljubljani (1. december 1989).² Sicer nam razlage slovensko-srbskih odnosov in dogodkov (ter drugih sočasnih dinamik v Jugoslaviji), ki so v 80. letih sprožili njihova nesoglasja in nato prispevali k razpadu Jugoslavije, ponujajo številne znan-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0372: *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Božo Repe, ur., *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. II. del: Slovenci in federacija* (Ljubljana, 2003), str. 32 (dalje: Repe, *Viri II*).

stvene³ in strokovne⁴ objave, medtem ko je očitna vrzel prisotna pri raziskavah, ki bi na podlagi preučevanja primarnih virov iz tujine prikazovale zunanje vidike, med drugim pogled Francije – njenih političnih oblasti, diplomacije in tiska.⁵

Namen pričujočega članka je prispevati k bolj poglobljenemu vpogledu o tem, kako so Francozi spremljali razmere v razpadajoči se SFRJ ter prikazati njihov pogled na slovensko-srbske politične odnose leta 1989, in sicer konkretno na primeru treh dogodkov: zborovanja v Cankarjevem domu, sprejetja amandmaja k slovenski ustavi ter neuspelega mitingaškega shoda v Ljubljani, ki je bil s slovenske strani imenovan tudi akcija "Sever". Cilj je ugotoviti, ali se je v okviru francoskega veleposlaništva v Beogradu kazalo (ne)simpatiziranje s Slovenci, Srbi ali zveznimi oblastmi, kako podrobno so francoski diplomati spremljali omenjena dogajanja ter v kolikšni meri so se zavedali resnosti razmer, na katere so vplivali vedno ostrejši nacionalni konflikti v Jugoslaviji.

Raziskava temelji na sistematičnem pregledu, preučitvi in analizi gradiv, ki jih hranita dva francoska diplomatska arhiva Ministrstva za Evropo in zunanje zadeve, in sicer v Nantesu (*Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Cen-*

³ Na primer: Božo Repe, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001); isti, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002), str. 37 (dalje: Repe, *Jutri je nov dan*); Sergej Flere, "Zborovanje v Cankarjevem domu, mitingaštvo in prepovedani miting v Ljubljani", *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1–2 (2007), str. 93–102 (dalje: Flere, "Zborovanje v Cankarjevem domu"); Božo Repe, "Zgodovinske okoliščine, v katerih je bil preprečen 'miting resnice' v Ljubljani", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 7–12 (dalje: Repe, "Zgodovinske okoliščine"); Stefano Lusa, *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana, 2012); Božo Repe in Darja Kerec, *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2017); Jure Ramšak, "'Kosovo, My Land?' Slovenians, Albanians, and the Limits of Yugoslav Social Cohesion", *Comparative Southeast European studies* 69, št. 2–3 (2021), str. 205–222 (dalje: Ramšak, "Kosovo"); Božo Repe, "Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 305–342 (dalje: Repe, "Slovensko-srbski konflikt"). Akciji "Sever" je bila posvečena celotna številka znanstvene revije *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), sicer pa vpogled v procese v času razpadanja Jugoslavije nudijo druga splošna dela, kot recimo študije Jože Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadžrdjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995) (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija*); Branka Magaš, *The Destruction of Yugoslavia, Tracking the Break-Up 1980–92* (London–New York, 1993) (dalje: Magaš, *The Destruction of Yugoslavia*); Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–1991* (London, 1992) (dalje: Ramet, *Nationalism*); ista, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević* (London, 2002) (dalje: Ramet, *Balkan Babel*); ista, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005* (Washington, 2006) (dalje: Ramet, *The Three Yugoslavias*); Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974–1990)* (Zagreb, 2003), (dalje: Jović, *Jugoslavija*).

⁴ Na primer: Viktor Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija* (Ljubljana, 1996) (dalje: Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*); Laura Silber in Allan Little, *Smrt Jugoslavije* (Ljubljana, 1996) (dalje: Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*); Christopher Bennett, *Yugoslavia's Bloody Collapse. Causes, Course and Consequences* (London, 1998); Anton Bukovnik, *Sever* (Ljubljana, 2002) (dalje: Bukovnik, *Sever*).

⁵ Še največ je o francoskem pogledu na procese v Jugoslaviji pisal zgodovinar Felipe Hernández, *Élites, intellectuels et démantèlement de la Yougoslavie. Archives du Quai d'Orsay et témoignages d'un processus de longue durée (1945–1992)* (Paris, 2018) (dalje: Hernández, *Élites, intellectuels*); isti, "Le rôle de la diplomatie dans le processus de légitimation de la Yougoslavie dans le monde", *Serbian Studies Research* 9, št. 1 (2018), str. 95–115 (dalje: Hernández, "Le rôle de la diplomatie").

tre des Archives diplomatiques de Nantes, CADN) in v La Courneuvu (*Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve*, AMAE). Ti neobjavljeni viri – doslej med slovenskimi zgodovinarji še neuporabljeni za pojasnjevanje tedanjih zgodovinskih procesov – nam ponujajo nekoliko drugačen pogled od ustaljenih predstav, predvsem pa pričajo o tem, čemu so francoski diplomati v Jugoslaviji dajali večji pomen. Poleg arhivskih virov sta avtorja upoštevala druge relevantne vire, predvsem francoska časnika, *Le Monde*, dnevnik socialno-liberalne oziroma socialnodemokratske usmeritve, in *Le Figaro*, dnevnik desnosredinske usmeritve.

Uvodoma je treba še sintetično obrazložiti, kdo in kako je razmere v Jugoslaviji tolmačil Parizu. Dogajanje so seveda spremljali diplomati s francoskega veleposlaništva v Beogradu⁶, ki je že od svojih začetkov delovalo kot operativna izpostava francoskega Ministrstva za zunanje zadeve (*Quai d'Orsay*). Njegove glavne naloge so že takrat zajemale: zastopanje interesov Francije, pogajanja z oblastmi države gostiteljice in obenem informiranje francoske vlade o razmerah v državi.⁷ Februarja 1989 je bil za francoskega veleposlanika v Beogradu imenovan izkušeni Michel Chatelais, ki je funkcijo opravljal do aprila 1992.⁸ Kot ugotavlja zgodovinar Felipe Hernández, je bil Chatelais zadnji diplomatski uradnik, ki je deloval v Jugoslaviji, kot si jo je leta 1945 zamislil Tito. Ob prihodu v Beograd je našel "oslabljeno državo, zaznamovano z nacionalno, ideološko in gospodarsko krizo ter šibko centralno oblastjo".⁹

Zborovanje v Cankarjevem domu (27. februar 1989)

Če so še v drugi polovici leta 1988 francoski diplomati poročali o tem, da se na dogodke, ki jih povzročajo Miloševići mitingaški pohodi (prvi izmed takih pohodov se je odvijal 9. julija v Novem Sadu¹⁰), niso odkrito odzvali niti Slovenci

⁶ Več o francoskem veleposlaništvu v Beogradu v: Emmanuel Bréon in Stanislav Sretenović, *Ambassade de France à Belgrade* (Paris, 2013).

⁷ Več o francoski diplomaciji od leta 1980 v: Maurice Vaïse, *Diplomatie française; Outils et acteurs depuis 1980* (Paris, 2018).

⁸ *Michel Chatelais* (1933–1994), ki je februarja 1989 na funkciji francoskega veleposlanika v Jugoslaviji zamenjal svojega predhodnika Dominique Charpyja, je leta 1956 diplomiral na *École Nationale de la France d'Outre-Mer* (ENFOM) v Parizu, nato pa vstopil v diplomatsko službo. Tekom kariere je opravljal več diplomatskih nalog, mdr. je bil: prvi sekretar v Brazzavillu, 1966–1969, ter v Tunisu, 1969–1971; prvi svetovalec v Adis Abebi, 1980–1982; izredni veleposlanik in pooblaščenec v Loméju, 1982–1985, ter direktor afriških zadev in Malgachesa, 1985–1989 ("Décret du 16 février 1989", *Journal Officiel de la République Française*, 18. februar 1989, št. 42, str. 2326; "CHATELAIS (Michel, Charles, Henri)", *Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française 1990* (Paris, 1990), str. 1021).

⁹ Hernández, "Le rôle", str. 95.

¹⁰ Repe, *Jutri je nov dan*, str. 36.

niti Hrvati, se je to na začetku naslednjega leta začelo spreminjati.¹¹ V Sloveniji je bil – vsaj kar se tiče francoskega dojemanja vedno bolj zapletenih jugoslovanskih razmer – sprožilec sprememb stavka več kot 1000 albanskih rudarjev v Trepči 4. februarja 1989 ter neposredna slovenska reakcija nanjo. Kot vemo, so tedaj rudarji nasprotovali odvzemu avtonomije Kosovu,¹² ki je bilo, kot je pred več kot tridesetimi leti ugotavljala zgodovinarica Branka Magaš, gospodarsko najbolj obubožan in nacionalno najbolj polariziran del Jugoslavije ter dolgo časa "seizmograf, ki je beležil bližajoče se potrese", ki so vse bolj ogrožali jugoslovansko federacijo.¹³

Ravno na dan uvedbe izrednih razmer na Kosovu, 27. februarja, je Jean-Claude Richard, Chatelaisov namestnik, iz Beograda na francosko zunanje ministrstvo poslal telegram, ki je po eni strani prikazal za Francoze nepričakovano odločenost rudarjev, da pač gredo do konca v svojih zahtevah, po drugi strani pa poudaril, da se v delu jugoslovanske države razvija "humanitarno sočustvanje" ("*un mouvement de sympathie humanitaire*") z neposredno podporo stavkajočim rudarjem na Kosovu.¹⁴ Richard je očitno namigoval na solidarnost iz Slovenije: ravno 27. v mesecu so namreč tako slovenske republiške oblasti kot t. i. "opozicija" skupaj nastopili na zborovanju v Cankarjevem domu, kjer so obsodili srbsko nasilje na Kosovu in izrazili solidarnostno podporo stavkajočim rudarjem.¹⁵ Naslednji dan je Richard ponovno sestavil brzojavko, v kateri je poročal o "demonstracijah" v Cankarjevem domu, in sicer, da so Slovenci kritizirali bodisi zvezne oblasti, katerim so očitali šibkost, kot tudi "srbske nacionaliste" ("*les nationalistes serbes*"), ki so jih označili za "barbare" ("*de barbares*").¹⁶ Ne glede na to, da se je zapisovalcu vgnezdil nekoliko ponesrečen termin "demonstracija" ("*un manifestation*"), kajti v Cankarjevem domu se je odvijalo mirno zborovanje, je bilo francoskim diplomatom jasno, s kom najsevernejša jugoslovanska republika simpatizira.

¹¹ Npr. Centre des Archives diplomatiques de Nantes (dalje: CADN), 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *M. Milosevic est decide a passer outre les appels a moderation de la presidence de la LCY* (TD BELGRADE 340), 21. julij 1988.

¹² Repe, *Jutri je nov dan*, str. 113; isti, "Slovensko-srbski konflikt", str. 326; Magaš, *The Destruction of Yugoslavia*, str. 188; Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 132; Jović, *Jugoslavija*, str. 458.

¹³ Magaš, *The Destruction of Yugoslavia*, str. 190; prim. Ramšak, "Kosovo", str. 206.

¹⁴ CADN, 79PO/B, šk. 170, fasc. Kosovo 1982–1989, Richard: *Les dimensions de la greve de Trepca* (TD BELGRADE 122), 27. februar 1989.

¹⁵ Ramšak, "Kosovo", str. 206; Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 161; Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*, str. 69; Repe, "Slovenci v osemdesetih letih (drugi del)", *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000), str. 426 (dalje: Repe, "Slovenci v osemdesetih"); Ramet, *Nationalism*, str. 316; ista, *The Three Yugoslavias*, str. 364.

¹⁶ CADN, 79PO/B, šk. 170, fasc. Kosovo 1982–1989, Richard: *Mis en ecbec, les Serbes lancent une contre-offensive* (TD BELGRADE 123), 28. februar 1989; ravno tako v Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (dalje: AMAE), 1935INVA, šk. 6700, fasc. Kosovo 1986–1990.

Na dogodke v Jugoslaviji sta se z nekajdnevnim zamikom odzvala tudi takrat osrednja francoska dnevnik, *Le Monde* in *Le Figaro*. Slednji je od druge polovice meseca februarja sproti poročal o zaostrovanju razmer na Kosovu ter je 1. marca, povzemajoč po Agence France-Presse (AFP) in Reuter, podobno kot francoska diplomacija (pri tem pa je izpostavil, da so z rudarji solidarizirali tudi na Hrvaškem), ugotavljal naslednje:

Razmere na Kosovu so prispevale k zaostrovanju delitev znotraj jugoslovanske federacije. Severni republiki Slovenija in Hrvaška, ki sta zaskrbljeni zaradi morebitne srbske prevlade nad Jugoslavijo, sta podprli rudarje.¹⁷

O podobnih opažanjih je za *Le Monde* poročal novinar Paul Yankovitch, ki je istega dne zapisal, da Slovenija in Hrvaška iz "humanitarnih razlogov" ("*des raisons humanitaires*") izkazujeta sočutje z albanskimi stavkajočimi.¹⁸ Zelo verjetno je, da je, sicer bolj kot izražanje solidarnosti in le navidezne podpore kosovskim rudarjem, na zborovanju šlo za oblikovanje neke enotne fronte proti Srbom in njihovemu vodstvu, kot sta v svojih zapisih ugotavljala sociologa Catherine Lutard in Sergej Flere.¹⁹ Politolog Dejan Jović pa je interpretiral, da je z zborovanjem v Cankarjevem domu padla ideja jugoslovanstva, proti Sloveniji pa se je začela odvijati srbska protiofenziva.²⁰

Dogajanju v Ljubljani so sledile ostre reakcije srbske republiške politike in medijev. Na tej točki velja poudariti oceno francoskega veleposlanika v Beogradu, Michela Chatelaisa, da so pogoste slovensko-srbske polemike v jugoslovanskem tisku kazale na "ostrino političnega obračuna" ("*l'âpreté de la confrontation politique*"), in, kot je zapisal, da se je srbski tisk "ponovno vrnil k virulentnim napadom na vse, kar prihaja s 'severa'" ("*la presse serbe s'est lancée dans des attaques virulentes contre tout ce qui venait 'du Nord'*").²¹ Predstavniki francoske diplomacije so se verjetno takrat že zavedali, da so ključni jugoslovanski oziroma srbski mediji (TV Beograd, *Politika*, agencija Tanjug) v tem času delovali kot propagandno orodje v podporo Miloševiću. Povedano z drugimi

¹⁷ "La situation dans le Kosovo a contribué à exacerber les divisions au sein de la Fédération yougoslave. Les Républiques septentrionales de Slovénie et de Croatie, qui s'inquiètent d'une possible domination serbe sur la Yougoslavie, ont apporté leur soutien aux mineurs." (AFP-Reuter, "Yougoslavie. L'armée déployée dans le Kosovo", *Le Figaro*, 1. 3. 1989, št. 13844, str. 3).

¹⁸ Paul Yankovitch, "Yougoslavie: fin de la grève des mineurs albanais au Kosovo. Nouvelles manifestations serbes à Belgrade", *Le Monde*, 1. 3. 1989, št. 13714, str. 6.

¹⁹ Catherine Lutard, "Le conflit national en Yougoslavie", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, št. 33 (1992), str. 75; Flere, "Zborovanje v Cankarjevem domu", str. 100.

²⁰ Jović, *Jugoslavija*, str. 458.

²¹ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Keltchewski: *Polémiques serbo-slovenes* (N° 193/EU), 15. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalités. 1986–1990.

Primer novice o vojaški prisotnosti na Kosovu v francoskem *Le Figaro*-ju: "Jugoslavija: Vojska razporejena na Kosovu." (AFP-Reuter, "Yougoslavie. L'armée déployée dans le Kosovo", *Le Figaro*, 1. 3. 1989, št. 13844, str. 3)

Prevod besedila na fotografiji: "Jugoslavija. Vojska razporejena na Kosovu. Konec stavke albanskih rudarjev ni pomiril napetosti. Tisoče Srbov je protestiralo v Beogradu."

besedami: močno so kritizirali vse, ki so delovali proti srbski politiki – poleg kosovskih Albancev še posebej Slovence.

Chatelais je v svojih depešah in telegramih nadaljeval: da je bil posnetek iz Cankarjevega doma z nekajurnim zamikom, v večernih urah, predvajan na TV Beograd; obenem, da so se Slovenci pozneje pritoževali, češ da njihove izjave niso bile pravilno prevedene v srbohrvaščino. Teh pritožb veleposlanik ni posebej komentiral, je pa dodal, da so srbski voditelji zborovanje v Cankarjevem domu izkoristili za začetek nove srbske ofenzive proti Slovincem. Po njegovem mnenju je bil izveden srbski "napad", saj je "[slovenska] provokacija vodila do logične verižne reakcije" ("*la provocation conduisant à son enchaînement*").

Yougoslavie Slovénie : « Non à l'impérialisme serbe »

*La république la plus prospère de la fédération réserve sa sympathie
aux adversaires des Serbes, la population albanaise du Kosovo.*

Primer naslova novice o slovenskem stališču do srbske politike v francoskem *Le Figaro*-ju: "Slovenija: 'Ne srbskemu nacionalizmu'" (Irina de Chikoff, "Yougoslavie. Slovénie: 'Non à l'impérialisme serbe'", *Le Figaro*, 16. 3. 1989, št. 13857, str. 3)

Prevod besedila na fotografiji: "Slovenija: 'Ne srbskemu imperializmu'. Najbolj premožna republika v federaciji izkazuje svojo podporo nasprotnikom Srbov, albanskemu prebivalstvu na Kosovu."

logique de réactions") – beograjskega protesta pred zveznim parlamentom, ki je naslednji dan, 28. februarja, prerasel v množično manifestacijo.²²

Novinarja Laura Silber in Allan Little sta po nekaj letih ugotavljala, kako je televizijski prenos iz Slovenije "elektriziral vso Srbijo, narod, ki je bil navajen svoje lastne nacionalistične retorike".²³ Na nek način so že prvega marca 1989 podobno menili na francoskem veleposlaništvu, in sicer: občuteno čustvovanje Srbov izvira iz prepričanja, da so "žrtve koalicije, usmerjene proti njim" ("*d'être victimes d'une coalition dirigée contre eux*"), ta občutek pa se je po prenosu slovenskega zborovanja še okrepil.²⁴ O slovenski podpori kosovskim Albancem je pet dni zatem za *Le Figaro* poročala tudi novinarka Irina De Chikoff, hkrati pa izpostavila, da so v jugoslovanski prestolnici srbski študentje protestirali proti slovenskim in nakazala na napetosti, ki so se med obema narodoma pojavljale še v kosovski prestolnici:

V avli hotela Grand v Prištini slovenski novinarji ne govorijo s srbskimi kolegi. Sovražnost. Bogatejši, razvitejši sever je obrnjen proti jugu, kjer kmetje, bodisi srbski ali albanski, porivajo svoj plug. Sever si želi pospešiti gibanje liberalizacije proti jugu, kjer sta revščina in brezposelnost rajsajeni.²⁵

²² CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Keltchewski: *Polémiques serbo-slovènes* (N° 193/EU), 15. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalités. 1986–1990.

²³ Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*, str. 69.

²⁴ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *Reaction serbe* (TD BELGRADE 129), 1. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

²⁵ "*Dans le hall de l'hôtel Grand de Pristina, les journalistes slovènes ne parlent pas à leurs confrères serbes. Hostilité. Le Nord plus riche, plus développé face au Sud où les paysans, qu'ils soient serbes ou albanais, poussent leur charrue. Le Nord qui veut accélérer le mouvement de libéralisation face au Sud où la pauvreté et le chômage sévissent*" (Irina De Chikoff, "Yougoslavie: état d'alerte renforcé au Kosovo,

"Mlad Srb vihti državno jugoslovansko zastavo med demonstracijami pred beograjskim parlamentom."
(AFP, Reuter, "Yougoslavie. Kosovo: Belgrade accuse l'Albanie", *Le Figaro*, 3. 3. 1989, št. 13846, str. 5.

Demonstracij v Beogradu naj bi se udeležilo kar 500.000 ljudi, medtem ko je francosko veleposlaništvo opozorilo, da srbski tisk piše celo o dvakrat

Le Figaro, 6. 3. 1989, št. 13848, str. 3).

večjem številu.²⁶ Če so torej francoski diplomati poročali, da se je demonstracij v Beogradu udeležilo pol milijona ljudi, so francoski časniki poročali o precej različnih številkah: *Le Figaro* je po AFP Reuter 1. marca javljal o trideset tisočih srbskih demonstrantih;²⁷ novinarka De Chikoff je poročala o milijonu ljudi;²⁸ po drugi strani je Yankovitch za *Le Monde* 1. marca po povzemanju Tanjuga zapisal, da se je pred jugoslovanskim parlamentom zbrala množica od dvajset do petdeset tisoč ljudi,²⁹ že naslednji dan pa je pisal, da se je na "*gigantesque manifestation à Belgrade*", oziroma na "orjaških demonstracijah v Beogradu" zbralo med petsto tisoč in milijon ljudi.³⁰ Poročanja o številu udeležencev so se torej kar precej razlikovala – če je bila na eni strani vzrok tega politična propaganda (in s tem pretirano napihovanje števil), lahko sklepamo, da so se razlike obenem pojavile zaradi slabšega informiranja novinarjev ali njihovih subjektivnih ocen.

Prvega marca je Richard Parizu poročal tudi o poteku demonstracij v Beogradu, ukrepih predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) in Miloševićevem "kratkem, agresivnem in močnem govoru, v pravem populističnem slogu" ("*un bref discours 'musclé' et bargneux, dans le plus pur style populiste*") pred predsedstvom partije ter nato še pred javnostjo. Stavko v Trepči in slovensko-srbske odzive je označil kot mejnik globljega konflikta in nakazal, da bi lahko žrtev slednjega postalo Kosovo.³¹ V naslednjem telegramu, 2. v mesecu, je dalje nadrejene obveščal, da se polemika, ki so jo sprožili slovenski govori na srečanju v Ljubljani, še naprej krepi ter ponovno poudaril, da so nacionalistična vrenja okoli Kosova zares razplamtela spor med Srbijo in Slovenijo.³² Naslednji dan je v enem izmed telegramov nakazal na naslednjo dihotomijo: v državi se pojavlja izbira med dvema silama, demokratizacija po slovenskem vzoru na eni strani, na drugi pa krepitev moči Zveze komunistov Srbije na "nacionalno-komuni-

²⁶ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *Reaction serbe* (TD BELGRADE 129), 1. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

²⁷ AFPReuter, "Yougoslavie. L'armée déployée dans le Kosovo", *Le Figaro*, 1. 3. 1989, št. 13844, str. 3.

²⁸ Irina De Chikoff, "Yougoslavie: état d'alerte renforcé au Kosovo", *Le Figaro*, 6. 3. 1989, št. 13848, str. 3.

²⁹ Paul Yankovitch, "Yougoslavie: fin de la grève des mineurs albanais au Kosovo. Nouvelles manifestations serbes à Belgrade", *Le Monde*, 1. 3. 1989, št. 13714, str. 6.

³⁰ Paul Yankovitch, "Yougoslavie: gigantesque manifestation à Belgrade. Les dirigeants serbes s'en prennent aux 'nationalistes' et aux 'séparatistes' albanais du Kosovo", *Le Monde*, 2. 3. 1989, št. 13715, str. 6.

³¹ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *Reaction serbe* (TD BELGRADE 129), 1. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

³² AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990, Richard: *Derniers développements en Yougoslavie* (TD BELGRADE 137), 2. marec 1989.

YUGOSLAVIE : nouvelles tensions

Les nationalistes serbes annulent leur « rassemblement de masse » en Slovénie

Primer naslova novice o napovedi "mitinga resnice" v Sloveniji v francoskem *Le Monde*: "Jugoslavija: nove napetosti. Srbski nacionalisti napovedali svoje 'masovno zborovanje' v Sloveniji" (A. D. "Yougoslavie: nouvelles tensions. Les nationalistes serbes annulent leur 'rassemblement de masse' en Slovénie", *Le Monde*, 1. 12. 1989, št. 13989, str. 7)

stični" ("*national communiste*") podlagi.³³ Podobno so nato 8. marca ugotavljali francoski ministri v vladi Michela Rocarda (1988–1991) na zasedanju v Parizu:

Ob gospodarski krizi in srbski nacionalistični agitaciji razmere v Jugoslaviji zaznamuje boj za oblast, ki se je vnel med srbskim voditeljem g. Miloševićem in tistimi, ki na zvezni in republiški ravni (slovenski, hrvaški) nameravajo preprečiti Srbiji hegemonijo v federaciji. V tem kontekstu Kosovu močno grozi, da bo postalo žrtev krize, potem ko jo je razkrilo.³⁴

Po mnenju francoskih ministrov je prav tako obstajalo tveganje, da bi slovensko-srbski spor vplival na celoten razvoj Jugoslavije, saj bi: "zvezno vodstvo ZKJ lahko te dogodke izrabilo kot argument, da obsodi 'demokratska' politična gibanja v Sloveniji in na Hrvaškem".³⁵ Komentar je bil namenjen še kritiki Miloševića, ki ga je vredno v celoti navesti:

Glede boja za oblast znotraj stranke [Zveze komunistov Jugoslavije] je jasno, da g. Milošević, od plenuma do plenuma počasi pridobiva na moči. Po 21. plenumu Zveze (17. februarja) mu je uspelo potrditi spremembe v vodstvu, dosežene pod pritiskom uličnih protestov v Vojvodini in Črni gori. Izkoristil je pravilo, da mandati ne smejo potekati sočasno, in nekatere svoje nasprotnike prisilil k odstopu

³³ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *Reaction serbe* (TD BELGRADE 129), 1. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

³⁴ "Sur fond de crise économique et d'agitation nationaliste serbe, la situation en Yougoslavie est marquée par la lutte pour le pouvoir qui s'est instaurée entre le dirigeant serbe M. Milošević et ceux qui, au plan fédéral et républicain (Slovénie, Croatie), entendent empêcher la Serbie d'exercer une hégémonie dans la Fédération. Dans ce contexte, le Kosovo risque fort d'être la victime de cette crise, après en avoir été le révélateur." (CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, *Projet de communication Conseil des Ministres du 8 mars 1989. Situation en Yougoslavie et au Kosovo*, 8. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo, 1986–1990).

³⁵ "La direction fédérale de la Ligue des Communistes y trouve un argument pour condamner aussi la formation de mouvements politiques 'démocratiques' en Slovénie et en Croatie."

iz Centralnega komiteja. Zaradi njegove odločnosti višji organi Zveze vedno bolj sklepajo kompromise z njim. Tako g. Milošević izvaja metodo prevzema oblasti v stranki. Prepričan je namreč, da je obnova Jugoslavije najprej odvisna od oblikovanja močne stranke, medtem ko slovenski in hrvaški voditelji menijo, da lahko država iz krize izstopi predvsem z demokratizacijo političnega življenja.³⁶

V Beogradu je 14. marca 1989 potekalo srečanje obrambnih atašejev v vzhodnoevropskih državah. Francoski ataše v Jugoslaviji, funkcijo katerega je takrat opravljal polkovnik B. Videlo, je ob tej priložnosti soudeležencem predstavil različne vidike krize, ki je v tem času pretresala Jugoslavijo. Predvidel je, da želi Milošević izkoristiti narodnostni problem v Sloveniji in zlasti na Kosovu v svojo korist, obenem pa spomnil, da je ogenj med Slovenci pred letom dni sprožila že "afera Janša", ko so Slovenci podprli obsojence in odločno uveljavili svoje liberalne ideje.³⁷ Iz zapisanega lahko sklepamo, da so francoski ministri in francoski obrambni ataše prepoznali Miloševićevo glavni cilj – prevzem oblasti z metodo sistematične in načrtne konsolidacije moči, obenem so se zavedali, kako so razhajanja med slovenskim in srbskim pristopom do reševanja krize odražala globoko politično in na nek način tudi ideološko razliko.

Glede na pregledano gradivo lahko rečemo, da je bilo nato za podrobnejše analize, kako so – če parafraziramo veleposlanika Chatelaisa – vzplamtela slovensko-srbska nesoglasja in kako je potekalo zborovanje v "Cankarjevi palači" ("*le Palais Cankar*"), treba počakati dobra dva tedna. Veleposlanik je 15. marca, podobno kot Richard, ocenil, da je srbsko-slovenska obsežnost dogodkov potekala "manj spektakularno" ("*moins spectaculaire*") kot direktni spopad med Srbi in Albanci na Kosovu. Tudi po njegovem mnenju je bila v ospredje slovensko-srbskega konflikta postavljena debata o Kosovu, vendar je bilo sklicevanje nanj le izgovor za resnični problem, ki ga je, kot omenjeno že prej, izpostavili tudi Richard: dejanski razkol v jugoslovanski družbi, in sicer med pri-

³⁶ "En ce qui concerne la lutte engagée pour le pouvoir au sein du parti, force est de constater que M. MILOSEVIC, d'un plenum à l'autre, gagne lentement du terrain. A l'issue du 21ème plenum de la Ligue (17 février), il est parvenu à faire entériner les changements au sein de la direction obtenus sous la pression des manifestations de rues, en Voïvodine et au Montenegro. Il met à profit la règle de non-cumul des mandats pour acculer certains de ses adversaires à démissionner du Comité Central. Devant la détermination dont il fait preuve, les instances dirigeantes de la Ligue prennent de plus en plus l'habitude de passer avec lui des compromis. Ainsi, M. MILOSEVIC met-il en oeuvre une méthode de prise de pouvoir dans le parti. Il est en effet convaincu que le redressement de la Yougoslavie passe d'abord par la reconstitution d'un parti fort alors que les dirigeants slovènes et croates considèrent plutôt, pour leur part, c'est que par la démocratisation de la vie politique que le pays pourra sortir de la crise." (CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, *Projet de communication Conseil des Ministres du 8 mars 1989. Situation en Yougoslavie et au Kosovo*, 8. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo, 1986–1990).

³⁷ CADN, 79PO/B, šk. 170, fasc. Kosovo 1982–1989, *Exposé du Colonel B. VIDELO À la réunion des Attachés de Défense en poste dans les pays d'Europe de l'Est (14 mars 1989). L'agitation au Kosovo n'est qu'un aspect de la grave crise qui ébranle la Yougoslavie*, 14. marec 1989.

staši liberalizacije sistema in tistimi, ki so ga želeli (čeprav z nadgradnjo) ohraniti.³⁸ Na tem mestu velja poudariti, če povzamemo besede zgodovinarja Boža Repeta, da konflikt med Slovenci in Srbi ni bil konflikt dveh nacionalizmov, kot je bilo večinoma prikazano s strani zahodnih medijev³⁹, temveč je šlo za "spopad za naravo jugoslovanske federacije", oziroma za konflikt dveh razvojnih modelov – demokratične in liberalne družbe, s ciljem, da se čim prej pridruži evropskim procesom, in egalitarizma, ki bi slonel na "modernem socializmu". Z zagovarjanjem slednjega se je Srbija tudi po mnenju švicarskega novinarja Viktorja Meierja (slednji je jugoslovanskim razmeram namenjal veliko pozornosti) oddaljila od vrednot enakopravnosti, demokracije in strpnosti.⁴⁰ Predstavniki francoske diplomacije v Beogradu, kot tudi francoske oblasti so se torej očitno dobro zavedali, da se je v Jugoslaviji bil boj med različnimi pogledi na prihodnost državne ureditve, ki so jih na eni strani poosebljali Srbi, na drugi pa Slovenci.

Glede zborovanja v Cankarjevem domu je veleposlanik tudi poudaril, da so Slovenci poleg izkazovanja podpore stavkajočim rudarjem na Kosovu kritizirali srbski nacionalizem, pri čemer niso oklevali z obsodbo Miloševića. Spor med Srbi in Slovenci, ki je sledil, so po njegovem mnenju podžgali govori slovenskih politikov in intelektualcev. Zanj so imeli najodločnejše govore naslednji: Milan Kučan, Jožef Školč, Igor Bavčar in Rudi Šeligo. Ocenil je, da je najbolj neposreden slovenski napad prišel v naslednjih dneh, 13. marca, in sicer s strani "tribuna", pesnika in publicista, Cirila Zlobca, v obliki "Odprtega pisma Miloševiću". Zlobca je pri tem opisal kot "jugoslovanskega Lamartina" ("*le Lamartine yougoslave*").⁴¹ Veleposlanik je Zlobčevo pismo označil kot odziv na "eno od zadnjih provokacij proti Slovincem" ("*à l'une des dernières provocations contre les Slovènes*"), se pravi načrtovano demonstracijo Srbov in Črnogorcev v prestolnici Slovenije, ki je bila sprva napovedana že za 25. marec 1989.⁴² Tako lahko v veleposlanikovem telegramu, datiranem 20. marca, preberemo, da so "najbolj ekstremistični elementi v sporu s Slovenci in želijo 25. marca demonstrirati v Ljubljani" ("*les éléments les plus extrémistes se querellent avec les Slovènes et veulent manifester à Ljubljana le 25 mars*"), ter da so slovenski organi izjavili, da

³⁸ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Keltchewski: *Polémiques serbo-slovènes* (N° 193/EU), 15. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fas. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalités. 1986–1990.

³⁹ Repe, "Zgodovinske okoliščine", str. 11; Repe, *Viri II*, str. 33.

⁴⁰ Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 12.

⁴¹ *Alphonse de Lamartine* je bil francoski pisatelj, pesnik in državnik, ki je imel ključno vlogo pri ustanovitvi Druge francoske republike (George Armstrong Kelly, "Alphonse De Lamartine: The Poet in Politics", *Daedalus* 116, št. 2 (1987), str. 157–180).

⁴² CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Keltchewski (Chatelais): *Polémiques serbo-slovènes* (N° 193/EU), 15. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fas. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalités. 1986–1990.

bodo preprečili izvedbo teh demonstracij.⁴³ Kot vemo, je po zborovanju v Cankarjevem domu glavni organizator protibirokratske revolucije, Miroslav Šolevič, obljubil izvedbo protestnega mitinga tudi na slovenskih tleh, a do slednih naposled vseeno ni prišlo.⁴⁴

Sprejem amandmajev k slovenski ustavi (27. september 1989)

Francoska diplomacija je med marcem in novembrom zunanje ministrstvo v Parizu še dalje obveščala o nadaljnjih polemikah in nezadovoljstvu med jugoslovanskimi narodi⁴⁵, in sicer o nacionalističnih strasteh, ki so se izražale predvsem verbalno,⁴⁶ ter o ustavni krizi, v katero so bile vpete Slovenija, Srbija in zvezne institucije. 27. septembra je namreč Slovenija kot odgovor na čedalje večje srbske pritiske sprejela amandmaje k slovenski ustavi, s čimer je bila med drugim uveljavljena prednost republiške zakonodaje pred zvezno – kot je to pravilno ugotavljal tudi *Le Monde*.⁴⁷ O najnovejšem slovenskem političnem koraku, ki je povzročil "razburkano polemiko" med Slovenijo in Srbijo, je Richard že naslednji dan v dveh obsežnejših telegramih obvestil Pariz in zapisal, da je največ pozornosti in nasprotovanja – predvsem s srbske strani – vzbudil deveti amandma, ki je uveljavil pravico slovenskega naroda do samoodločbe in odcepitve.⁴⁸ Po njegovem mnenju je nova slovenska ustava predstavljala alternativo Miloševićevemu političnemu programu, Richard pa je obenem ponovno opozoril, da bi lahko ta dogodek po eni strani razkril, po drugi strani pa skril realno politično stvarnost Jugoslavije – konfliktnost dveh nasprotujočih si taborov in pomanjkljivosti v jugoslovanskem sistemu. V istem telegramu je srbski odnos do nove slovenske politične odločitve osvetlil na naslednji način:

⁴³ AMAE, 1935INVA, šk. 6701, fasc. Etat et politique interieure. Deroulement des evenements, Chatelais: *Revision constitutionnelle au Kosovo* (TD BELGRADE 187), 20. marec 1989.

⁴⁴ Repe, *Jutri je nov dan*, str. 116; Repe, "Zgodovinske okoliščine", str. 11; Repe, "Slovenci v osemdesetih", str. 426; Borut Likar, "Ne 'Ne 'mitingu resnice", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 74 (dalje: "Ne 'mitingu resnice"); Branimir Janković, "Croatia's Knowledge Production on Kosovo around 1989", *Comparative Southeast European Studies* 69, št. 2–3 (2021), str. 275.

⁴⁵ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, *Rentree politique et sociale: l'expectative* (1/2) (TD BELGRADE 687), 19. maj 1989.

⁴⁶ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Tensions entre nationalités* (N° 542/EOR), 30. avgust 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalites. 1986–1990.

⁴⁷ "Yougoslavie: en dépit des avertissements de Belgrade Ljubljana inscrit dans la Constitution "le droit à l'autodétermination de la Slovénie", *Le Monde*, 29. 9. 1989, št. 13926, str. 7; prim. Jovič, *Jugoslavija*, str. 461.

⁴⁸ CADN, 79PO/B, št. 169, fasc. Organisation étatique. Constitution, 1981–1989, Richard: *Adoption des amendements a la constitution slovene* (TD BELGRADE 732), 28. september 1989.

Čeprav je g. Milošević po neuspehih, ki jih je doživel, raje ostal na stranskem tiru /.../ v Srbiji niso bili nič manj soglasni proti slovenskim 'kontrarevolucionarjem'. V državi se je razvila prava medijska vojna, ki je zajela misli ljudi in ustvarila krizno psihozo.⁴⁹

Vprašanje "spornih"⁵⁰ amandmajev se je po besedah francoskega diplomata Alexandra Keltchewskega nadaljevalo v obliki srbskih napadov na predsednika predsedstva Janeza Drnovška, ki je sodeloval na zasedanju slovenskega parlamenta v času, ko je ta sprejemal amandmaje (čeprav njihovega sprejetja uradno ni podprl).⁵¹ Ustavna kriza v Sloveniji je bila v francoskih poročilih omenjena še 13. oktobra, in sicer so amandmaje, ki so po francoskem mnenju vsebovali nacionalistično konotacijo, francoski diplomati po eni strani označili kot nov dokaz slovenskega nasprotovanja srbskim voditeljem, po drugi pa kot sredstvo za približevanje k večji liberalizaciji in demokratizaciji sistema:

Slovenija si je s tem [s sprejetjem amandmajev] zagotovila sredstva za počasno približevanje večstrankarskemu sistemu in celo parlamentarnemu sistemu, za katerega si očitno prizadeva. /.../ Vendar je treba opozoriti, da je pristop slovenskih voditeljev (tudi g. Kučana, Miloševićevega nasprotnika) bolj konfederalen (bolje bi delovala prenovljena federacija) kot separatističen, medtem ko srbska propaganda namenoma poudarja separatistični vidik, ki oportunistično krepi Miloševićevo centralizirano in birokratsko vizijo.⁵²

Vendar pa se po poročanju francoskih predstavnikov in po mnenju Meierja, Slovenija s sprejetjem svojih ustavnih dopolnil seveda ni nameravala odcepiti od Jugoslavije, kot je to pogosto napačno prikazovala srbska stran, temveč

⁴⁹ "En Serbie, et bien que m. Milosevic ait prefere rester en retrait apres les revers qu'il avait essuyes /.../, la levee de boucliers pour pourfendre les 'contre-revolutionnaires' slovenes n'etait pas moins unanime. Une veritable guerre des media s'est developpee dans le pays, s'emparant des esprits et creant une psychose de crise." (CADN, 79PO/B, št. 169, fasc. Organisation étatique. Constitution, 1981–1989, Richard: *Crise constitutionnelle slovene: un debat escamote* (TD BELGRADE 734), 28. september 1989).

⁵⁰ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Alexandre Keltchewsky: *Chronique des querelles nationalistes* (N° 627/EU), 3. oktober 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalites. 1986–1990.

⁵¹ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Alexandre Keltchewsky: *Chronique des querelles nationalistes* (N° 627/EU), 3. oktober 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalites. 1986–1990.

⁵² "La Slovenie s'est donc donné les moyens de glisser lentement vers le multipartisme, voire vers le parlementarisme auquel elle semble aspirer /.../ Il convient cependant de noter que l'approche des dirigeants slovenes (dont M. Kucan, adversaire de M. Milosevic), est plutôt confédérale (une Fédération renouvée fonctionnerait mieux), que separatiste, alors que la propagande serbe met à dessein l'accent sur l'aspect separatiste, qui renforce opportunément la vision centralisatrice et bureaucratique de M. Milosevic." (AMAE, 1935INVA, št. 6701, fasc. Etat et politique intérieure. Deroulement des evenements, Note: *Situation intérieure en Yougoslavie* (N° 2872/EOR, N° 2766/EOR), 13. oktober 1989).

je bila z njimi le dana možnost za preoblikovanje Jugoslavije v "asimetrično federacijo".⁵³

Septembra in nato še enkrat novembra je bilo v francoskih poročilih mogoče zaslediti nove omembe jugoslovanske razdvojenosti:

Vendar gre v končni analizi za politični in ne ustavni spor, čeprav je osnovno razpravo ponovno zameglil nacionalističen prizvok (Slovenija proti Srbiji) /.../ Razburjenje, ki so ga povzročili Srbi okoli samih 'narodnostnih' vidikov vprašanja (pravica do odcepitve) morda služi predvsem interesom Zveze [komunistov] /.../ in konservativnim elementom.⁵⁴

Spopadata se dve stališči: privrženci gospoda Miloševića nameravajo obnoviti avtoriteto zvezne oblasti, tudi če bi to pomenilo podelitev določenih svoboščin. Slovenci in drugi, ki jim sledijo, se bojijo, da bi Srbi lahko svojo voljo in svoje možnosti vsilili celotni državi, in zato poudarjajo potrebo po demokratizaciji sistema.⁵⁵

Čedalje pogosteje so se obenem vrstili francoski komentarji o pomanjkljivostih jugoslovanskega ustavnega sistema ter o šibkosti zveznih oblasti. Če je Richard že februarja sklepal, da bo v "ozračju strasti težko videti, kako bi lahko zvezne oblasti (država in ZKJ), ki so prikrajšane za avtoriteto, dosegle, da bi država sprejela razumno rešitev",⁵⁶ je septembra nova francoska depeša ugotavljala, da pa nasprotno na moči pridobivajo posamezni republiški voditelji:

Nacionalizem se verjetno ne bi izražal s takšno silovitostjo, če ga politiki ne bi izkoriščali v svojem boju za oblast. Prav z zagovarjanjem lastne republike si politiki pridobijo največjo priljubljenost. Tako je Milošević postal idol srbskih množic;

⁵³ Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 173.

⁵⁴ "Mais, en définitive, c'est bien d'un différend politique et non constitutionnel qu'il s'agit bien que le débat de fond ait été une fois de plus escamoté par la connotation nationaliste (Slovenie contre Serbie) qui lui a été donnée. /.../ A ce compte, le tumulte provoqué par les Serbes autour des seuls aspects 'nationalistes' de la question (droit de sécession) pourrait avoir servi avant tout les intérêts de la Ligue /.../ et les éléments conservateurs de la société." (CADN, 79PO/B, št. 169, fasc. Organisation étatique. Constitution, 1981–1989, Richard: *Crise constitutionnelle slovene: un débat escamoté* (TD BELGRADE 734), 28. septembre 1989).

⁵⁵ "Deux positions s'affrontent les partisans de M. Milosevic entendent restaurer l'autorité du pouvoir fédéral, quitte à accorder certaines libertés, tandis que les Slovénes – et d'autres à leur suite – craignent que les Serbes imposent leur loi et leurs options à l'ensemble du pays, mettent en avant la nécessité de démocratiser le système." (CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Ambassade de France en Yougoslavie: *Problèmes institutionnels yougoslaves*, novembre 1989).

⁵⁶ "Dans ce climat de passion, on voit mal comment les instances fédérales (État et LCY), privées de l'autorité et des moyens politiques nécessaires, pourraient faire accepter une solution raisonnable au pays." (CADN, 79PO/B, šk. 170, fasc. Kosovo 1982–1989, Richard: *Mis en échec, les Serbes lancent une contre-offensive* (TD BELGRADE 123), 28. février 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fas. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

slovenski voditelji so pravkar igrali podobno igro. Opazno je, da se v zadnjih razpravah nobena stran ni potrudila, da bi pojasnila in dosegla boljše medsebojno razumevanje.⁵⁷

Po zapisanem vidimo, da so se francoski diplomati zavedali tudi nevarnosti izkoriščanja nacionalnih čustev, obenem pa so vedno znova opominjali na odsotnost konstruktivnega dialoga in razprave, s katerimi bi Jugoslovani prispevali k učinkovitejšemu medsebojnemu reševanju nesoglasij.

Neuspeli "miting resnice" v Ljubljani (1. december 1989)

V začetku novembra 1989 so se s strani Miloševićevih pristašev na Kosovu začele širiti govorice o demonstracijah v Ljubljani, ki naj bi bile organizirane na simboličen datum, 1. decembra, se pravi na dan ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁵⁸ Razmere so na francoskem veleposlaništvu pozorno spremljali in veleposlanik je tako 28. novembra svojega zunanjega ministra, Rolanda Dumasa, obvestil, da odnosi med Srbijo in Slovenijo doživljajo ponovne napetosti, ter da je "*un group d'extrémistes serbes*", oziroma "skupina srbskih ekstremistov", imenovana Odbor za vrnitev Srbov in Črnogorcev na Kosovu, pozvala k shodu "solidarnosti in resnice", ki naj bi se odvijal 1. decembra v Ljubljani.⁵⁹ Dalje je veleposlanik poročal, da za Srbe predstavlja shod odgovor na "provokacije" ("*aux 'provocations'*") Slovencev glede Kosova, saj so podprli albanskega politika Azema Vllasija in 14 soobtožencev albanskega porekla. Chatelais je spomnil, da je Slovenija v začetku novembra odobravalala in po njegovem mnenju celo "morda tudi spodbujala proteste albanskih prebivalcev Kosova" ("*voire favorisé, la tenue de manifestations d'Albanais du Kosovo*"), hkrati pa je bila s srbske strani obtožena "pristranskosti in nepozornosti" ("*d'être partiale et de faire peu de cas*") do "pravih" ("*des véritables*") srbskih in črnogorskih žrtev, ki so bili pregnani s svojih domov. Ti

⁵⁷ "Les nationalismes ne s'exprimeraient sans doute pas avec une telle virulence s'ils n'étaient exploités par les hommes politiques dans leur lutte pour le pouvoir. C'est en se faisant les champions de leur propre république que ceux-ci acquièrent leur plus grande popularité. C'est ainsi que M. MILOSEVIC est devenu l'idole des masses serbes; les dirigeants slovènes viennent de jouer un jeu analogue. On remarque que dans les débats récents ni les uns ni les autres n'ont fait un effort pour s'expliquer et parvenir à une meilleure compréhension mutuelle." (AMAE, 1935INVA, šk. 6701, fasc. Etat et politique interieure. Deroulement des evenements, *Situation actuelle de la Yougoslavie* (N° 636/EOR), 9. oktober 1989).

⁵⁸ Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie: Minorité nationale territoire et développement* (Paris, 1992), str. 432; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 398; Likar, "Ne 'mitingu resnice'", str. 75.

⁵⁹ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

so se, kot piše veleposlanik, počutili dolžne, da pričnejo z obsežnimi demonstracijami v slovenski prestolnici.⁶⁰ Po drugi strani so – kot je nadaljeval veleposlanik – Slovenci soglasno obsojali napovedan shod. "Policija v Ljubljani" ("*La police de Ljubljana*"), mišljena lokalna milica⁶¹, je tako že 20. novembra prepovedala shod, notranje ministrstvo⁶² pa je okrepilo svoje enote z rezervisti. Dva dni zatem je zvezno predsedstvo objavilo izjavo z opozorilom, da bi lahko napovedan shod poslabšal medetnične odnose in izrazilo željo po odprtem dialogu med slovenskimi oblastmi in Odborom za vrnitev Srbov in Črnogorcev na Kosovo. Chatelais je izpostavil direktnost takratnega predsednika predsedstva SFRJ, Janeza Drnovška, ki je shod obsodil in pozval k njegovemu preklicu. Tudi zvezna vlada je zagotovila, da bo sprejela vse ukrepe "za ohranitev reda, miru in varnosti ljudi" ("*sauvegarder l'ordre, la paix et la sécurité des personnes*").⁶³ Francoski veleposlanik je v nadaljevanju s precejšnjo gotovostjo zapisal:

Vsi ti pozivi, tako k razumu kot k preklicu, niso prepričali organizatorjev tega, kar zdaj Tanjug označuje za 'pohod za resnico'. Zdi se, da nič več ne ovira prihoda več deset tisoč protestnikov, prepeljanimi s posebnimi vlaki in avtobusi, ki so jih prijazno zagotovila podjetja iz Črne gore in Vojvodine, medtem ko slovenske oblasti grozijo s 'silno zaustavitvijo protestnikov na meji republike' in pozivajo prebivalce, naj se umaknejo s cest.⁶⁴

⁶⁰ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

⁶¹ Več o nalogah slovenske milice v času akcije "Sever" v: Tomaž Čas, "Vloga in dejavnosti slovenske milice med osamosvojitvenimi procesi Republike Slovenije in akcijo 'Sever'", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 26–44.

⁶² Več o vlogi organov za notranje zadeve v času akcije "Sever" v: Branimir Brečko, "Organi za notranje zadeve v času družbenih sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji ter v akciji Sever", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 13–25 (dalje: Bračko, "Organi za notranje zadeve").

⁶³ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990. Več o pravnih podlagah prepovedi mitinga v: Milan Potrč, "Politične okoliščine in pravne podlage za prepoved 'mitinga resnice'" 1. 12. 1989 v Ljubljani", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 100–115.

⁶⁴ "Tous ces appels, tant à la raison qu'à l'annulation, n'ont pas fait fléchir les organisateurs de ce que l'agence Tanjug qualifie maintenant de 'marche pour la vérité'. Rien ne semble donc plus empêcher l'arrivée de plusieurs dizaines de milliers de manifestants, acheminés par trains spéciaux et convois d'autocars obligeamment mis à leur disposition par des entreprises du Monténégro et de Voïvodine alors même que les autorités slovènes menaçant d'arrêter par la force les manifestants à la frontière de la République et appellent la population à désertier les rues." (CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

Opazil in komentiral je jugoslovansko naravo reševanja sporov, in sicer, če navedemo prevod naslednjega dela sporočila:

/.../ Čeprav žaljivke in zmerljivke že dolgo nadomeščajo politične razprave in čeprav je država že vajena teh 'naraščajočih pritiskov' med Slovenijo in Srbijo, je tokrat zaskrbljujoče, da bi lahko, če bo shod res dosegel načrtovane razsežnosti, prišlo do izbruhov nasilja. Zvezna oblast je znova pokazala svojo nemoč – govori, a je nihče ne posluša, medtem ko bi vsi radi slišali Slobodana Miloševića, ki nadaljuje s svojim molkom.⁶⁵

Lahko sklepamo, da so predstavniki francoske diplomacije razumeli, da slovensko-srbska nasprotja niso neka novost, vendar bi tokrat – ob sočasnih velikih spremembah v Vzhodnem bloku – potencialne nacionalne napetosti ob mitingu lahko prerasle v večjo konfrontacijo in se nato, kot bomo videli v nadaljevanju, celo sprevrgle v vojaški poseg. Jugoslavija je bila seveda v geopolitičnem smislu za Zahod pomembna država, zato si lahko predstavljamo, da je v Franciji obenem obstajala negotovost glede prihodnosti skupne jugoslovanske države in s tem prepričanje, da bi njena nestabilnost vplivala na ravnotežje moči v Evropi.

Ravno tako so predstavniki Pariza ugotavljali, da se je slabilo zaupanje v zvezne oblasti. Veleposlanik je še istega dne, torej 28. novembra, znova poudaril šibkost dejanske zvezne vlade, kolektivnega sistema vodenja, hkrati pa nedoslednost jugoslovanskega ustavnega sistema. Zdelo se mu je, da je predsednik zveznega predsedstva Drnovšek "nekoliko prenagril, ko je skušal preprečiti demonstracije srbskih skrajnežev" ("*se semble avoir mis un peu hâtivement son poids dans la balance pour tenter d'empêcher une manifestation-expédition d'extrémistes serbes à Ljubljana*"). Drnovšek bi glede na svoj položaj namreč moral zastopati vse jugoslovanske državljane, po drugi strani pa je bil po slovenski ustavi dolžan zagovarjati stališča republike, ki ga je imenovala v zvezno predsedstvo,⁶⁶ torej začaran krog.

Dalje je Chatelais opozoril, da obstajajo različna predvidevanja, ali naj bi do napovedanega shoda sploh prišlo in v primeru, da bi, kakšne napetosti bi lahko sprožil:

⁶⁵ "Bien qu'injures et anathèmes tiennent lieu depuis longtemps de débats politiques et que le pays soit habitué à ces 'montées de pression entre la Slovénie et la Serbie, il est à craindre cette fois, si la manifestation revêt effectivement l'ampleur prévue, que des débordements se produisent et qu'elle dégénère en affrontements violents. Le pouvoir fédéral a une nouvelle fois démontré son impuissance, il parle et personne de l'écoute alors que l'on souhaiterait entendre Slobodan Milosevic qui, lui, continue à se taire." (CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves, Kosovo 1986–1990).

⁶⁶ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Les autorités fédérales en difficulté* (TD BELGRADE 927), 28. november 1989.

Kar zadeva demonstracije, na katerih bi se lahko zbralo od 40.000 do 50.000⁶⁷ 'Srbov in Črnogorcev' s Kosova, obstajajo različne hipoteze o tem, ali bo do njih sploh prišlo, in o tveganjih ki bi jih lahko sprožila konfrontacija. Operacijo dejansko vodijo srbski 'ultraši', ki jih je k akciji spodbudila Miloševićeva avantura. Zdi se, da jih ni vodil on. Toda tako kot v drugih okoliščinah, kot na primer pri 'ustavni odcepitvi Slovenije', čustva lahko hitro postanejo pretirana. Vročica bi lahko popustila tako hitro, kot se je dvignila. V pričakovanju naslednjih demonstracij, ki so jih ultraši napovedali, da jih bodo organizirali na Hrvaškem /.../⁶⁸

Veleposlanik je torej dobro napovedal nadaljnji potek dogodkov, ki kot vemo, v Ljubljani niso obrodili sadov. Kljub prepovedi se je pred skupščino Socialistične republike Slovenije zbralo le med 30 in 40 ljudi, akcija pa je bila nato dokončno preklcala 8. decembra 1989.⁶⁹

Veleposlanik je tako že 1. decembra Pariz obvestil o preklicu mitinga. Vzroke odpovedi je iskal v "odločnosti slovenskih oblasti, da se ji uprejo, v strahu, da bi mesto na državni praznik ostalo prazno, in občutku, da so Slovenci uspešno dokazali omejitve svojega demokratičnega modela".⁷⁰ "Vznemirjena" ("*Frustrée*") Socialistična zveza Srbije, kot jo je označil Chatelais, je v odgovor pozvala vse ustanove, organizacije in podjetja, naj prekinajo povezave s Slovenijo.⁷¹ Prekinitev srbskih stikov s Slovenijo je Sabrina P. Ramet v svojih delih opredelila kot vojno dejanje, z razglasitvijo gospodarske vojne pa je bila po njenem mnenju dokončno razbita tudi enotnost države.⁷² Chatelais je opozoril še na poročanje tiska v Jugoslaviji, ki je po njegovem objavljala "vnetljive" ("*enflammés*")

⁶⁷ Slovenski organi za notranje zadeve so po zapisu takratnega namestnika republiškega sekretarja za notranje zadeve, Branimirja Bračka, na demonstracijah pričakovali od 14 000 do 15 000 udeležencev (Bračko, "Organi za notranje zadeve", str. 21).

⁶⁸ "S'agissant de la manifestation, qui pourrait rassembler 40 a 50.000 'Serbes et Monténégrins du Kosovo', les hypotheses les plus diverses courent sur sa tenue et sur les risques de confrontation auxquels elle pourrait alors donner lieu. L'opération est, en effet, menée par les 'Ultras' Serbes que l'aventure de m. Milosevic avait mis en mouvement. Elle ne semble pas teleguider par lui. Mais, comme en d'autres circonstances, notamment lors de la 'secession constitutionnelle slovene', les émotions gagnent vite en mesure. La fièvre pourrait retomber aussi vite qu'elle était montée. En attendant la prochaine manifestation que les ultras annoncent vouloir organiser ensuite a Zagreb, en Croatie." (CADN, 79PO/B, št. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Les autorités fédérales en difficulté* (TD BELGRADE 927), 28. november 1989).

⁶⁹ Repe, *Viri II*, str. 65; Bukovnik, *Sever*, str. 40; Bračko, "Organi za notranje zadeve", str. 23.

⁷⁰ "La détermination des autorités slovènes à s'opposer à son déroulement risque de trouver place vide en raison du pont du 1er décembre ici, sentiment d'avoir réussi à faire la preuve des limites du modèle démocratique slovène." (CADN, 79PO/B, št. 168, fasc.: Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Annulation de la manifestation de Ljubljana* (TD BELGRADE 933), 1. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, št. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

⁷¹ CADN, 79PO/B, št. 168, fasc.: Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Annulation de la manifestation de Ljubljana* (TD BELGRADE 933), 1. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, št. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

⁷² Ramet, *Balkan Babel*, str. 35; ista, *Nationalism*, str. 318.

naslove in zelo pretiraval. Znova je poudaril problem jugoslovanskega načina vodenja, in sicer na naslednji način:

/.../ A ni ravno to jugoslovanski način vodenja razprave – veliko gestikulacij in čustev, a malo resničnih spopadov? Še posebej, ker je prebivalstvo šele odkrilo svobodo izražanja in se mora še naučiti večšin govora in teže besed.⁷³

O neuspelem mitingu v Ljubljani je nato v članku "Jugoslavija: nove nape-
tosti – Srbski nacionalisti odpovedali 'množični shod' v Sloveniji" ("*Yougosla-
vie: nouvelles tensions. Les nationalistes serbes annulent leur 'rassemblement
de masse' en Slovénie*") 1. decembra poročal le *Le Monde* in ocenil, da je bila
izbira "srbskih nacionalistov" ("*les nationalistes serbes*"), ki so se naposled odlo-
čili za odpoved demonstracij, pametna, saj je obstajala možnost, da bi shod
izzval nasilne proteste. Obenem je ponovno opozoril na zaostrovanje odnosov
med tema republikama, ki jima je po njegovem mnenju grozil razpad. S srb-
sko gospodarsko blokado Slovenije, ki je sledila, so v *Le Mondu* tudi izpostavili
predvidevanja tistih opazovalcev, ki "spet govorijo o nevarnosti razpada jugo-
slovanske federacije" ("*une fois de plus, les observateurs parlent du risque de
désintégration d'une fédération yougoslave*").⁷⁴

Razprave o propadlem mitingu v Ljubljani so v francoskih diplomatskih
dokumentih, ki smo jih imeli na razpolago, v preostanku leta ponehale –
zasenčila so jih poročanja o predlogih predsednika zveznega izvršnega sveta
Anteja Markovića o ustavnih spremembah na zvezni ravni. So pa veleposlani-
kova predvidevanja o prihodnosti Jugoslavije dobila že vsaj delno podobo, ki
jo lahko tako sintetiziramo. Chatelais je 11. decembra zapisal: "Državljska
vojna? Ena stvar je gotova: ne bo izbruhnila med Srbi in Slovenci" ("*La guerre
civile? Une certitude: elle n'éclatera pas entre Serbes et Slovènes*"), dodal pa je, da
obstaja možnost, da počti drugeje v državi, saj so razmere resne, obstaja pa tudi
možnost prevzema oblasti s strani vojske, sicer močne zaveznice Miloševića in
Srbije.⁷⁵ Na tej točki naj poudarimo, da so predstavniki francoske diplomaci-
je večkrat omenjali izjave jugoslovanskih (kot tudi avstrijskih) politikov, ki so

⁷³ "/.../ Mais n'est-ce pas précisément le mode yougoslave de mener le débat – beaucoup de gesticulations et d'émotions, mais peu d'empoignades réelles? D'autant que la population vient seulement de retrouver la liberté de s'exprimer et doit encore faire l'apprentissage de la parole et du poids des mots." (CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc.: Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Annulation de la manifestation de Ljubljana* (TD BELGRADE 933), 1. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

⁷⁴ A. D. "Yougoslavie: nouvelles tensions. Les nationalistes serbes annulent leur 'rassemblement de masse' en Slovénie, *Le Monde*, 1. 12 1989, št. 13989, str. 7.

⁷⁵ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Le débat yougoslave: émotions et réalités* (TD BELGRADE 962), 11. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6701, fasc. Etat et politique intérieure. Deroulement des événements 1986–1990.

svarili pred možnostjo bratomorne/državlanske vojne – francosko poročilo iz novembra 1988 pa na primer kaže na to, da Francozi temu tedaj še niso verjeli: "Tveganja za razpad federacije in državljansko vojno se ne zdijo realna." ("*Les risques d'éclatement de la Fédération, pas plus que celui d'une guerre civile ne semblent réels.*").⁷⁶ V kontekstu slovensko-srbskih odnosov decembra 1989 so na možnost državljanske vojne torej opozorili prvič. Nesoglasja med Srbi in Slovenci veleposlanik ni ocenil za resno grožnjo celovitosti jugoslovanske države, vendar je izpostavil, da se zadeve lahko hitro spremenijo. Ena zadnjih depeš iz francoske ambasade v Jugoslaviji leta 1989 se je tako zaključila s pronicljivim vprašanjem: "Kaj bo nadomestilo Jugoslavijo Tita, ki se razgrajuje pred našimi očmi?" ("*Par quoi sera remplacée la Yougoslavie de Tito, qui achève de se défaire sous nos yeux?*").⁷⁷

Zaključek

Namen pričujočega članka je bil raziskati, kakšen je bil pogled Francije na slovensko-srbske politične odnose leta 1989, in sicer na primeru zborovanja v Cankarjevem domu 27. februarja, sprejetja dopolnil k slovenski ustavi 27. septembra ter neuspelega mitingaškega shoda v Ljubljani 1. decembra. S sistematično analizo dokumentov iz dveh diplomatskih arhivov francoskega Ministrstva za Evropo in zunanje zadeve smo ugotovili, da je francoska diplomacija omenjenim dogodkom v Jugoslaviji sledila v glavnih obrisih, pri čemer je poročala o aktualnejših zadevah, v luči katerih so se obenem zaostrovala slovensko-srbska nesoglasja. Telegrami, poslani na francosko zunanje ministrstvo, so največkrat zajemali dve ali tri strani, medtem ko so bile nekoliko daljše depeše, poslane z večdnevni zamikom. Prvi telegram o zborovanju v Cankarjevem domu je bil napisan že istega dne, tj. 27. februarja 1989, konec septembra so sledila prva predvidevanja o novostih, ki jih bo prinesla nova slovenska ustava, prva poročila o pričakovanju srbskih demonstracij v Ljubljani pa so se zvrstila konec novembra. Šlo je sicer za opis oziroma napoved obeh dogodkov in prvih vtisov, ki so si jih veleposlanik in drugi francoski diplomati ustvarili glede na pridobljene informacije. V zapisih so se nekajkrat znašle tudi terminološke napake ali dezinformacije, ki so verjetno nastale bodisi zaradi nepoznavanja jugoslovanskih razmer bodisi zaradi poenostavljanja uporabljenih izrazov.

⁷⁶ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Ambassade de France en Yougoslavie: *Situation intérieure*, november 1988.

⁷⁷ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Le débat yougoslave: émotions et réalités* (TD BELGRADE 962), 11. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6701, fasc. Etat et politique intérieure. Deroulement des événements 1986–1990.

Glavnim trem obravnavanim dogodkom v Jugoslaviji so sledili tudi novinarji, dopisniki za francoska dnevnika *Le Monde* in *Le Figaro*, čeprav so o dogajanjih poročali manj ažurno kot diplomati in se poglobili le v zborovanje v Cankarjevem domu.

Kot nakazano že v uvodu, nam je uporabljeno gradivo iz francoskih arhivov ponudilo nekoliko drugačen pogled od uveljavljenih, predvsem pa je razkrilo, čemu so francoski diplomati v Jugoslaviji dajali večji poudarek. Ugotavljamo namreč, da so francoski diplomati poskušali poročati sorazmerno dosledno in nepristransko. Njihovi viri tudi kažejo, da so kot "trn v peti" videli "ekstremistične" Srbe z Miloševićem na čelu. Slednje so namreč – vsaj glede na opažanja, ki so prisotna v poročilih – dojemali kot oviro pri demokratizaciji države, s tem pa tudi kot grožnjo, ki bi lahko vplivala na stabilnost Jugoslavije in politično ravnovesje celotnega Balkana. Če so se francoski diplomati obenem po eni strani zavedali moči medijev in srbske politične propagande, so na drugi strani pozdravljali in spodbujali prizadevanja slovenske politike po liberalizaciji in demokratizaciji sistema. Po ugotovitvah francoskih diplomatov in francoskih časnikov sta Srbija in Slovenija svoje politično rivalstvo prenašali na tla drugega "grešnega kozla" – kosovsko pokrajino. Kot je razvidno iz dokumentov, je bilo predstavnikom Pariza jasno, da za slovensko-srbskimi nesoglasji ne stojijo le nacionalna nasprotja, ampak predvsem politični konflikt. Čeprav so Francozi slovensko podporo kosovskim Albancem označili zgolj kot solidarnostno dejanje, so francoski diplomati v zapisih tekom leta ugotavljali, da sta srbska in slovenska politika razvijali različna pogleda na politično prihodnost Jugoslavije – vzporedno sta nastajali dve nasprotujoči si viziji državne ureditve ("srbska" in "slovenska"). Srbsko vodstvo si je prizadevalo za centraliziran sistem, z močno vodilno stranko, preko katere bi bila sistematično realizirana tudi velikosrbska ideja, medtem ko so slovenske oblasti nasprotno težile k liberalnejši in pluralistični politiki, ki bi omogočila vključenost Jugoslavije v evropske integracijske procese.

Slovenski odpor proti Miloševiću in njegovim "provokacijam" so zato Francozi dojemali kot boj za demokratične vrednote. Slednje je bilo Franciji, kot državi z dolgo demokratično tradicijo še v posebnem interesu, saj je tako znotraj svojih meja in v zunanji politiki oziroma na mednarodnem prizorišču, spodbujala in podpirala demokratične procese (ne nazadnje so zaradi tega francoski diplomati simpatizirali s sprejemom amandmajev k slovenski ustavi septembra 1989). Hkrati je bil v tem oziru cilj Francije še bolj oddaljiti Jugoslavijo od vpliva vzhodnega bloka in jo približati zahodnim državam, ter na tak način ohraniti tudi svoj vpliv. Končno je bila nato s strani pariških predstavnikov kritično ocenjena tudi neefektivna zvezna oblast, ki se je pri svojem vodenju in reševanju konfliktov soočala s težavami pri implementaciji konstruktivnega političnega dialoga in razprave. V tem oziru je bil pri francoskih oblasteh – kot razkriva-

jo dokumenti – prisoten strah, da bi zaradi slovensko-srbskega spora, nekonstruktivnega dialoga, morebitnega (a sicer "manj verjetnega") vojaškega spopada ter posledično zaradi posredovanja ZKJ, v Jugoslaviji trpeli demokratični elementi, oziroma prizadevanja za vzpostavitev le-teh.

Obravnavani trije primeri slovensko-srbskih konfliktov v letu 1989 so predstavljali prelomnico in osnovo za nadaljnji razplet dogodkov, ki so se v Jugoslaviji v naslednjih letih še stopnjevali in na koncu privedli do razpada države. Na podlagi analize dokumentov lahko zaključimo, da so se francoski diplomati zavedali nevarnosti razmer, ki so jih krojili nacionalni konflikti – leta 1989 predvsem slovensko-srbska nasprotja – vendar so, kot lahko sklepamo na podlagi pregledanega gradiva, stanje skušali nekoliko omiliti in ga predstaviti v manj skrb vzbujajoči luči. Kljub "razburkanim" emocionalnim razpravam, ki so bile značilne za jugoslovanski dialog, Francozi sprva niso verjeli, da bi lahko besedna vojna izbruhnila v konkretnije oblike nasilja, prve domneve o možni eskalaciji pa so se nato pojavile šele konec leta 1989.

Kaja Mujdrica and Gorazd Bajc

THE FRENCH PERSPECTIVE ON THE SLOVENIAN-SERBIAN CONFLICTS IN 1989

SUMMARY

The purpose of this article was to examine how the French monitored the situation in the disintegrating Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) and to present their perspective on Slovenian-Serbian political relations in 1989, focusing on three key events: the assembly at Cankarjev dom (27 February), the adoption of the amendments to the Slovenian constitution (27 September), and the failed "Rally of Truth" in Ljubljana (1 September). The aim of the research was to determine whether the French Embassy in Belgrade exhibited (dis)favor towards the Slovenes, the Serbs or the federal authorities, how close-

ly the French diplomats followed the events, and whether they were aware of the risks posed by the nationalist conflicts shaping the situation in Yugoslavia at the time.

The research is based on a systematic analysis of archival records held at the two French diplomatic archives of the Ministry of Europe and Foreign Affairs in Nantes (*Centre des Archives diplomatiques de Nantes*) and La Courneuve (*Centre des Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères*). The authors also consulted other relevant sources, particularly the French newspapers *Le Monde* and *Le Figaro*, as well as the main academic literature.

The research concludes that French diplomats stationed in Belgrade during the studied period strived to report in a consistent and impartial manner. Similar to the analysed French newspapers, they focused on the most pressing events.

On 27 February 1989, the authorities in the Republic of Slovenia and the so-called "opposition", organised an assembly at Cankarjev dom. French diplomats and French press recognized this event as a significant turning point in inter-republic relations. As they correctly interpreted it, the Slovenians expressed solidarity with Albanian miners and condemned Serbian violence in the autonomous province of Kosovo. The assembly sparked strong reactions in Serbia, including mass demonstrations in Belgrade, fuelled by the nationalist rhetoric of the Serbian republican leader, Slobodan Milosevic. At this point, the French were already aware of the presence of systematic Serbian propaganda.

On 27 September 1989, Slovenia adopted constitutional amendments in response to Serbian pressures. These amendments aimed, among other things, to establish the primacy of republican legislation over federal law and affirm the Slovenian nation's right to self-determination, thus reigniting opposition from the Serbian side. French representatives interpreted this move as an expression of Slovenia's liberal-democratic orientation, and repeatedly pointed out that, in addition to the Slovenian-Serbian national conflict, Yugoslavia was also experiencing a political conflict, driven by the emergence of two opposing visions of the future of Yugoslavia: while Slovenia pursued a confederal model of state, Serbia under Slobodan Milošević sought to establish a centralist model.

French diplomatic records also shed light on the events surrounding the announced Serbian "Rally of Truth" in Ljubljana (intended by Serbian politicians to "discipline" their Slovenian counterparts), which was planned for 1 December 1989, but was later cancelled. On this occasion, the French Ambassador Michel Chatelais emphasized the determination of the Slovenian republican authorities to resist the announced event and to insist on their demands, while characterizing the Serbs and their leadership as the greatest opponents of democratic ideas.

French reports frequently highlighted the weaknesses of the Yugoslav system and the increasing influence of the republican leaders, who exploited nationalism to consolidate their own power. These reports also noted that the federal government was incapable of intervening effectively in the escalating conflicts. Simultaneously, French diplomats and French press consistently stressed the need for a more democratic and constructive debate within the Yugoslav political discourse. The absence of such dialogue, in their view, further deepened the divisions between Slovenia and Serbia, complicating the search for viable solutions. While the French side warned in 1989 that tensions could lead to civil war, it did not initially perceive the Slovenian-Serbian conflict as a factor that could contribute to the disintegration of the state. However, this belief began to change based on new information at the end of 1989.

VIRI IN LITERATURA

AMAE, 1935INVA – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve, La Courneuve, Pariz – Direction Europe: Yougoslavie (1986–1990).

CADN, 79PO/B – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de Nantes, Nantes – Belgrade Légation et ambassade série B (1981–1989).

"CHATELAIS (Michel, Charles, Henri)", *Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française 1990* (Paris, 1990).

"Décret du 16 février 1989", *Journal Officiel de la République Française*, 18. 2. 1989, št. 42.

Repe, Božo (ur.), *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. II. del: Slovenci in federacija* (Ljubljana, 2003).

Le Monde – Pariz, letnik 1989.

Le Figaro – Pariz, letnik 1989.

.....

Bukovnik, Anton, *Sever* (Ljubljana, 2002).

Bračko, Branimir, "Organi za notranje zadeve v času družbenih sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji ter v akciji "Sever"", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 13–25.

Bréon, Emmanuel in Sretenović, Stanislav, *Ambassade de France à Belgrade* (Paris, 2013).

Čas, Tomaž, "Vloga in dejavnosti slovenske milice med osamosvojitvenimi procesi Republike Slovenije in akcijo 'Sever'", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 26–44.

Flere, Sergej, "Zborovanje v Cankarjevem domu, mitingaštvo in prepovedani miting v Ljubljani", *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1–2 (2007), str. 93–102.

Hernández, Felipe, "Le rôle de la diplomatie dans le processus de légitimation de la Yougoslavie dans le monde", *Serbian Studies Research* 9, št. 1 (2018), str. 95–115.

Hernández, Felipe, *Élites, intellectuels et démantèlement de la Yougoslavie. Archives du Quai d'Orsay et témoignages d'un processus de longue durée (1945–1992)* (Paris, 2018).

Janković, Branimir, "Croatia's Knowledge Production on Kosovo around 1989", *Comparative Southeast European Studies* 69, št. 2–3 (2021), str. 276–287.

Jović, Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije* (1974–1990) (Zagreb, 2003).

- Kelly, George Armstrong**, "Alphonse De Lamartine: The Poet in Politics", *Daedalus* 116, št. 2 (1987), str. 157–180.
- Likar, Borut**, "Ne 'mitingu resnice", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 72–85.
- Lusa, Stefano**, *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana, 2012).
- Lutard, Catherine**, "Le conflit national en Yougoslavie", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, št. 33 (1992), str. 66–76.
- Magaš, Branka**, *The Destruction of Yugoslavia, Tracking the Break-Up 1980–1992* (London, New York, 1993).
- Meier, Viktor**, *Zakaj je razpadla Jugoslavija* (Ljubljana, 1996).
- Pirjevec, Jože**, *Jugoslavija: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).
- Potrč, Miran**, "Politične okoliščine in pravne podlage za prepoved 'mitinga resnice' 1. 12. 1989 v Ljubljani", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 100–115.
- Ramet, Sabrina P.**, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–1991* (London, 1992).
- Ramet, Sabrina P.**, *Balkan Babel, The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević* (London, 2002).
- Ramet, Sabrina P.**, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005* (Washington, 2006).
- Ramšak, Jure**, "'Kosovo, My Land'? Slovenians, Albanians, and the Limits of Yugoslav Social Cohesion", *Comparative Southeast European Studies* 69, št. 2–3 (2021), str. 205–222.
- Repe, Božo**, "Slovenci v osemdesetih letih (drugi del)", *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000), str. 233–262.
- Repe, Božo**, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001).
- Repe, Božo**, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).
- Repe, Božo**, "Zgodovinske okoliščine, v katerih je bil preprečen 'miting resnice' v Ljubljani", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 7–12.
- Repe, Božo**, "Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 305–342.
- Repe, Božo in Kerec, Darja**, *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2017).
- Roux, Michel**, *Les Albanais en Yougoslavie: Minorité nationale territoire et développement* (Paris, 1992).
- Silber, Laura in Little, Allan**, *Smrt Jugoslavije* (Ljubljana, 1996).
- Vaïse, Maurice**, *Diplomatie française; Outils et acteurs depuis 1980* (Paris 2018).

Author: **MUJDRICA Kaja**

M.A. in Pedagogy and M.A. in History, Young Researcher

Co-Author: **BAJC Gorazd**

Ph.D., Full Professor

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **THE FRENCH PERSPECTIVE ON THE SLOVENIAN-SERBIAN CONFLICTS IN 1989**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 509–536, 77 notes, 4 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Yugoslavia, Slovenia, Serbia, France, diplomacy, Slovenian-Serbian conflicts, Slobodan Milošević, Cankarjev dom, amendments to the Slovenian constitution, "Rally of Truth"

Abstract: Based on an analysis of material from the French diplomatic archives of the Ministry of Europe and Foreign Affairs in Nantes and La Courneuve, as well as the French newspapers *Le Monde* and *Le Figaro*, this article examines the French perspective on Slovenian-Serbian political relations in 1989. The authors focus on three key events: the assembly in Cankarjev dom on 27 February, the adoption of the amendments to the Slovenian constitution on 27 September and the failed "Rally of Truth" in Ljubljana on 1 December. They paid particular attention to aspects of the reporting by diplomats from the French Embassy in Belgrade.
